

**लॅब टू लॅन्ड उपक्रमांतर्गत
"भारत निर्माण स्वयंसेवक" निवडीबाबत.**

**महाराष्ट्र शासन
ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग,
शासन निर्णय क्रमांक: रा.ग्रा.स्व.यो. २०१२/प्र.क्र. ०१/योजना-४
मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२.
दिनांक : १३ जानेवारी, २०१२.**

प्रस्तावना :

ग्रामीण भागात केंद्र व राज्य शासनाच्या अनेक लोककल्याणकारी योजना राबविण्यात येत आहेत. सन १९९९ नंतर राज्यात लोकसहभागावर व मागणीवर आधारित योजना राबविण्यास सुरुवात झाली. दि.२ ऑक्टोबर २००० पासून " संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियान " सुरु करण्यात आले. त्यास जनतेने उत्स्फूर्त प्रतिसाद दिला. या अभियानाची अंमलबजावणी राज्यात प्रभावीपणे झाल्याने महाराष्ट्र राज्य " निर्मल ग्राम पुरस्कार " योजनेत देशात अग्रेसर राहिले आहे. गावाचा शाश्वत विकास व्हावा म्हणून पर्यावरण संतुलित समृद्ध ग्राम योजना राबविण्याचा निर्णय शासनाने घेतला आहे. या योजनेत वृक्ष लागवड, स्वच्छता (हागणदारी मुक्त गांव, घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापन), प्लॉस्टिक बंदी, अपारंपारिक ऊर्जा विकास, इत्यादींचा समावेश आहे.

ग्रामीण भागातील लोकांचे जीवनमान सुधारण्यासाठी महात्मा गांधी राष्ट्रीय रोजगार हमी योजना, राष्ट्रीय ग्रामीण जीवनोन्नती योजना, संपूर्ण स्वच्छता अभियान, इंदिरा आवास योजना, राष्ट्रीय सामाजिक सहाय्य कार्यक्रम, राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियान, राष्ट्रीय ग्रामीण पाणी पुरवठा योजना, साक्षर भारत अभियान, सर्व शिक्षा अभियान, इत्यादी अनेक कार्यक्रम राबविण्यात येत आहेत. सदर केंद्र व राज्य पुरस्कृत कार्यक्रम सर्व सामान्यापर्यंत पोहचविण्यासाठी व प्रभावी अंमलबजावणीसाठी सामाजीक बांधीलकीतुन काम करणाऱ्या स्वयंसेवकाची गरज आहे . गावपातळीवर केंद्र व राज्य शासनाचे विविध कार्यक्रम, कल्याणकारी योजना गरजू व पात्र लाभार्थ्यांपर्यंत पोहचविण्यासाठी पर्यावरण संतुलित समृद्ध ग्राम योजनेअंतर्गत गावाचा हरित ग्राम ,स्वच्छ ग्राम,समृद्ध ग्राम बनवुन शाश्वत व सर्व समावेशक विकास साधण्यासाठी राज्यात भारत निर्माण स्वयंसेवक हा उपक्रम राबविण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय:

गावपातळीवर केंद्र व राज्य शासनाचे विविध कार्यक्रम, कल्याणकारी योजना गरजू व पात्र लाभार्थ्यांपर्यंत पोहचविण्यासाठी पर्यावरण संतुलित समृद्ध ग्राम योजनेअंतर्गत गावाचा हरित ग्राम स्वच्छ ग्राम समृद्ध ग्राम बनवून शाश्वत व सर्व समावेशक विकास साधण्यासाठी राज्यात भारत निर्माण स्वयंसेवक हा उपक्रम राबविण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. लॅब टु लॅंड कार्यक्रमाअंतर्गत भारतनिर्माण स्वयंसेवक हा उपक्रम वाळवा, जि. सांगली व देवळी, जि. वर्धा या तालुक्यात प्रायोगिक तत्वावर राबविण्यात आल्यानंतर गडचिरोली व गोंदिया या जिल्ह्यात राबविण्यास सुरुवात झाली. या जिल्ह्यात/तालुक्यात सुरू असलेला भारत निर्माण स्वयंसेवक हा उपक्रम इतर जिल्ह्यात विस्तार करण्याबाबत ग्रामीण विकास मंत्रालय, भारत सरकार यांनी कळविले आहे. राज्यातील भारत निर्माण स्वयंसेवक उपक्रमाचा अनुभव पाहता राज्यातील भंडारा, धुळे, नंदुरबार, अकोला, वाशिम या जिल्ह्यात भारत निर्माण स्वयंसेवक हा उपक्रम राबविण्याचा निर्णय शासनाने घेतला आहे. जिल्हा परिषदेच्या मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांनी जिल्ह्यात भारत निर्माण स्वयंसेवक हा उपक्रम राबविण्यासाठी खालीलप्रमाणे कार्यवाही करावी.

(१) भारत निर्माण स्वयंसेवकाची निवड पारदर्शीपणे ग्रामपंचायतींनी ग्रामसभेच्या मान्यतेने करावी. सुरुवातीस या योजनेबाबत/प्रसिध्दी दयावी व इच्छूकाकडून अर्ज मागावावेत. भारत निर्माण स्वयंसेवक हा लिहिता वाचता येणारा, उच्च मुल्य जोपासणारा असावा, स्वच्छ व शुद्ध चारित्र्य, त्याग भावना राष्ट्र भावनेतून प्रेरित असणे गरजेचे आहे, ग्रामसभेचा सदस्य असावा,

(२) प्रशिक्षणातून विकास व इतर कार्यक्रमांतील साधनव्यक्ती, प्रमुख प्रशिक्षक, युवा स्वच्छता दूत, सामाजिक कार्यकर्ते, राष्ट्रीय सेवा योजनेत काम केलेले स्वयंसेवक, स्वच्छता अभियानात उत्कृष्ट काम केलेले कार्यकर्ते, सामाजिक बांधिलकी म्हणून काम करणाऱ्याची निवड प्राधान्याने करण्यात यावी.

(३) पहिल्या टप्प्यात प्रत्येक जिल्ह्यात पंचायत समिती मतदारसंघ क्षेत्रातील एका ग्रामपंचायतीची निवड करून त्या गावात २५ कुटुंबांमागे एक भारत निर्माण स्वयंसेवकाची निवड करावी. प्रत्येक जिल्ह्यात किमान ५०० भारत निर्माण स्वयंसेवकांची निवड करावी. यापूर्वी सुरू असलेल्या सांगली, वर्धा, गोंदिया व गडचिरोली जिल्ह्यात किमान १००० भारत निर्माण स्वयंसेवकाची निवड करावी.

(४) भारत निर्माण स्वयंसेवकास तालुका पातळीवर सुरुवातीस निवड झाल्याबरोबर चार दिवसांचे प्रशिक्षण देण्यात यावे. भारत निर्माण स्वयंसेवकाचे प्राथमिक प्रशिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर ग्रामपंचायतीनी ओळखपत्र द्यावे. तसेच जिल्हा, तालुका स्तरावरून गरजेनुसार, विविध योजनाबाबत प्रशिक्षणाचे आयोजन करण्यात यावे. भारत निर्माण स्वयंसेवक हे ग्रामपंचायतीचे ग्रामसेवक यांच्या संपर्कात राहून काम करतील. भारत निर्माण स्वयंसेवकाने केलेल्या कामाची नोंद त्यांच्या दैनंदिनीत करतील. दरमहा सरपंच व ग्रामसेवक हे भारत निर्माण स्वयंसेवक यांची बैठक घेऊन त्यांच्या कामाची माहिती घेऊन मार्गदर्शन करतील. भारत निर्माण स्वयंसेवकाने केलेल्या विकासाभिमुख कार्याची नोंदी घेऊन त्याचा गौरव ग्रामपंचायत स्तरावर २६जानेवारी, १मे, १५ऑगस्ट व २ऑक्टोबर या दिवशी होणाऱ्या ग्रामसभेत/कार्यक्रमात करावा.

(५) भारत निर्माण स्वयंसेवकाने सामाजिक बांधिलकी म्हणून काम करावयाचे आहे. त्यानी त्यांचे स्वतःचे काम सांभाळून कोणतेही मानधन न घेता काम करणेचे आहे. भारत निर्माण स्वयंसेवकास प्रशिक्षण तसेच त्यांना शासकीय योजनांची माहिती, प्रचार व प्रसिध्दी साहित्य देण्याची जबाबदारी गट विकास अधिकारी, मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांची राहिल.

(६) भारत निर्माण स्वयंसेवक शासनाच्या योजना गरजू व पात्र लाभार्थ्यांपर्यंत नेण्यासाठी, पर्यावरण संतुलित समृद्ध ग्राम, स्वच्छता व आरोग्याचे संदेश प्रत्येक कुटुंबापर्यंत नेण्यासाठी विकास दूत म्हणून काम करेल. गाव विकास आराखडा, पर्यावरण विकास आराखडा तसेच गाव सुक्ष्मनियोजनातून गाव आराखडा बनविण्यात भारत निर्माण स्वयंसेवकांचा सहभाग राहिल. याशिवाय विविध योजनेचे सामाजिक लेखा परिक्षण (सोशल ऑडिट) साठी सहकार्य करतील.

(७) भारत निर्माण स्वयंसेवक यांनी ज्या जिल्ह्यात भारत साक्षरता अभियान चालू आहे त्या जिल्ह्यातील त्यांच्या ग्रामपंचायतीमध्ये या अभियानाला सहकार्य करावे. केंद्र, राज्य, जिल्हा परिषद व पंचायत समितीच्या योजना बाबत प्रचार व प्रसिध्दी करतील. राज्यात संगणीकृत ग्रामीण महाराष्ट्र कार्यक्रमांतर्गत ग्रामपंचायतींना संगणक व इंटरनेट सुविधा देण्यात येत आहे. याद्वारे भारत निर्माण स्वयंसेवकास विविध योजनेची अद्यावत माहिती ग्रामसेवक उपलब्ध करून देईल.

(८) ग्रामसभा बळकटी करणाऱ्यासाठी शासन विशेष प्रयत्न करीत आहे. प्रत्येक ग्रामपंचायती मध्ये किमान ६ ग्रामसभा आयोजित करणे कायद्याने बंधनकारक आहे. प्रत्येक ग्रामपंचायतीमध्ये ग्रामसभेबाबत प्रचार, प्रसिध्दी करणे तसेच ग्रामसभेला मोठ्या प्रमाणात ग्रामस्थ उपस्थित राहतील यासाठी भारत निर्माण स्वयंसेवक यांनी प्रयत्न करावेत.

(९) ग्रामपंचायतीचे सदस्यांच्या बरोबर, त्यांच्या सहकार्याने व ग्रामसेवकाच्या संपर्कात राहून गावाच्या विकासासाठी लोकसहभाग वाढविण्यासाठी भारत निर्माण स्वयंसेवकांने कार्य करावयाचे आहे.

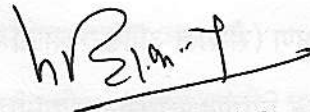
(१०) जिल्हा परिषद, पंचायत समितीचे अधिकारी व कर्मचारी ग्रामपंचायतीस भेटी देतांना भारत निर्माण स्वयंसेवकांशी चर्चा करून त्यांच्या अडचणी सोडवून तसेच मार्गदर्शन करून त्यांना कार्यप्रेरणा देतील. तालुक्यातील सर्व भारत निर्माण स्वयंसेवकाचा स्थानिक समुपदेशक म्हणून गट विकास अधिकारी यांची भूमिका राहिल. मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांनी पहिल्या टप्प्यातील भारत निर्माण स्वयंसेवकांचा अनुभव पाहून हा उपक्रम इतर गावातही राबविण्याबाबत निर्णय घेतील.

(११) भारत निर्माण स्वयंसेवकाचे कार्य समाधानकारक नसल्यास ग्रामसभा त्याची निवड रद्द करेल.

(१२) भारत निर्माण स्वयंसेवकाच्या प्रशिक्षणाबाबत केंद्र शासनाकडे राज्यशासनामार्फत प्रस्ताव पाठविणे व प्रशिक्षणाबाबत नियोजन व कार्यवाही करण्याची जबाबदारी राज्य ग्रामीण विकास संस्था, यशदा, पुणे यांची राहिल.

हा शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in संकेत स्थळावर संगणक सांकेतांक क्र. २०१२०११३१११९२०१२०००१ वर उपलब्ध आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने,

(डॉ. मल्लीनाथ कलशेट्टी)

उप सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

- १) माननीय राज्यपालांचे सचिव,
- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव,
- ३) मा. उप मुख्यमंत्री यांचे सचिव,
- ४) मा. मंत्री व राज्यमंत्री (सर्व) यांचे खाजगी सचिव,
- ५) सर्व जिल्हा परिषद, अध्यक्ष
- ६) मा. मुख्य सचिव,
- ७) मा. विधानसभा व विधान परिषद सदस्य,
- ८) सर्व मंत्रालयीन विभाग,
- ९) सर्व विभागीय आयुक्त,
- १०) सर्व जिल्हाधिकारी,

- #### Sajwa yojan -4